

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ГАЛУЗЕВИХ ПРАВОВИХ НАУК
І ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

**ВИНА ЯК АНТРОПОЛОГІЧНА УМОВА
ПРИВАТНОПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Б. КАРНАУХ
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Принцип відповідальності за вину є предметом гордості сучасного права. Коли хочуть довести, що сучасне право справедливе, що воно гуманне, що воно, зрештою, розвинене, крім іншого, неодмінно згадують, що воно засноване на принципі винної відповідальності. «У примітивних суспільствах, — відзначає А. Тан (André Tunc), — відповідальність виникала з самого лише причинного зв'язку між дією й шкодою, незалежно від того, була дія винною, чи ні. Але історичний розвиток змісту справедливості призвів до розмежування між винними й безвинними вчинками, що завдають шкоди. Дотепер вважається, що вина як критерій відповідальності є свідченням перемоги справедливості після довгих століть розвитку» [1, с. 64]. На думку К.-В. Канаріса (С.-W. Canaris), принцип винної відповідальності є одним із найвагоміших етичних відкриттів за всю історію приватного права [2, с. 253].

Разом із тим, щоб зрозуміти, що є вина у праві, слід замислитися над питанням, а чим саме ми пишаємося, коли говоримо про принцип вини в сучасному праві. Невже тим, що наше право ставить людині за вину вчинки *залежно від того, як вона сама до них ставиться*? Вочевидь, ні, бо це було б алогічно, оскільки суперечило б самій сутності права як усезагального нормативу. Може, ми пишаємося тим, що право вважає винним *будь-яке відхилення від належного стандарту*? Ні, бо інакше, чим тоді сучасне право відрізняється від права примітивних суспільств?

Ми пишаємося тим, що сучасне право ставить людині за вину лише ті порушення, які вона скоїла вільно, маючи вибір і проявивши в ньому власну свободу. Загалом беручи, людина, як писав Г. В. Ф. Гегель, є предметом права лише як

© Б. Карнаух, 2014

вільна істота [3, с. 36]. Тому поняття вини необхідно вкорінено в самій ідеї права.

Право — це деонтична норма, вимога належного, звернена до свободи. Належним може бути лише здійснення. Таким, що має бути, може бути лише те, що може бути. Вимога є абсурдною як у тому разі, коли їй неможливо підкоритися, так і в тому, коли їй неможливо не підкоритися. Абсурдною була би вимога не підкорятися закону тяжіння, але так само абсурдною була б і вимога йому підкорятися. Отож, вимога належного має сенс лише тоді, коли є альтернатива, але не альтернатива випадковості (безглуздо вимагати, щоби лотерейні кульки випадали в «належній» послідовності), а альтернатива волі — простір свободи. Тому свобода і право співвідносяться як умова й зумовлене. Право актуальне лише для свободи, його вимоги звернені до вільної волі. Збагнувши це, неважко зрозуміти, *що саме* в бутті людини (її екзистенції) дозволяє судити її. Це, поза всяким сумнівом, — свобода. Вина є передумовою правової відповідальності тому, що свобода є передумовою права.

Сутність вини — це та сама ідея свободи, тільки «навиворіт». Якщо право актуальне тільки тоді, коли свобода є, то вина означає, що свобода була. Звідси можна вивести й співвідношення між протиправністю і виною: якщо протиправність — це констатація того, що вчинок суперечить інтересам суспільства як факт, то вина — це констатація того, що стосовно цього факту вимога права його не допускати була актуальною.

Отож, установлюючи наявність вини, суд з'ясовує, чи була особа вільною у своєму вчинку, чи був цей вчинок проявом її свободи. Тому вину, на наш погляд, варто визначати як констатацію свободи стосовно діяння, що ззовні кваліфікується як протиправне. З урахуванням того, що дослідження винуватості проводиться вже після того, як діяння було скоєно — у судовому процесі, що за когнітивним змістом є процесом *ретроспективного* пізнання — вина має розумітися як констатація свободи *ex post facto*, або просто — свобода *ex post facto*.

Було б недобрсовісним стверджувати, що зв'язок вини і свободи помічено вперше нами, оскільки вчені побіжно вже звертали на нього увагу. Так, роздуми про детермінізм, індетермінізм, свободу волі й здатність обирати знаходимо в О. Іоффе, який зауважував що «поняття винної поведінки... має містити в собі вказівку на вільний акт» [4, с. 110–113]. Г. Матвеев, розпочинаючи аналіз загальних положень про вину, посилався на слова Ф. Енгельса, що «не можна розмірковувати про мораль і право, не торкаючись питання про так звану свободу волі, про осудність людини, про відношення між необхідністю і свободою» [5, с. 174]. На думку С. Кожевнікова, «правопорушенням визнається тільки винна поведінка суб'єкта права, коли в нього *була можливість обирати...* скоювати чи не скоювати правопорушення» [6, с. 42]. А. Тан, писав, що «деліктне право, яке постулює вину за критерій відповідальності, визнає *свободу людини...* її здатність поводитися соціально або асоціально, її спроможність обирати між добром і злом» [1, с. 65]. Однак ці та інші подібні до них твердження вченими висловлювалися здебільшого лише побіжно, «між іншим».

Та все ж, як зазначав Р. Декарт, «не можна вигадати нічого настільки дивного й неймовірного, що не було би вже висловлено кимось із філософів» [7]. Думку, яку ми прагнемо обстоювати, найбезпосередніше висловив К. Ларенц (Carl Larenz), котрий підкреслював, що «ми говоримо про вину лише в тому разі, коли особу можна визнати персонально відповідальною за дії чи бездіяльність. Ми

засуджуємо особу через те, що вона могла й повинна була вчинити інакше в певній ситуації; через те, що вона діяла неправомірно, хоча могла би діяти належно, коли б виявила необхідну дбайливість, уважність чи добросовісність. Свобода як здатність діяти по-різному, з одного боку, і порушення обов'язку — з другого, є складниками вини» [8, с. 276]¹.

Вина, отже, — антропологічно-екзистенційна підстава відповідальності, наслідок і «темний бік» свободи. Немає вини там, де до цього не було свободи. Однак нам можна дорікнути тим, що визначати вину через свободу — це визначати складне через іще складніше. Запропоноване нами визначення вини буде лише метафізичним припущенням, якщо не з'ясувати, як слід розуміти свободу в праві.

Безумовно, дати визначення свободи непросто. Доказом тому є безліч філософських концепцій свободи: від «свободи як пізної необхідності» до надсадного поклику Ж.-П. Сартра (J.-P. Sartre): «детермінізму немає, людина — це свобода». Як писав Ш. Л. Монтеск'є, «немає слова, яке б отримало стільки різноманітних значень, і справляло б настільки різне враження на розум людей, як слово “свобода” [11, с. 288]. «Світ, — казав А. Лінкольн, — ніколи не мав гарного визначення слова “свобода”. Уживаючи одне і те саме слово, ми маємо на увазі різні речі» [12, с. 13]. Навіть у самій лише сфері права слово «свобода» може набувати різних значень: одна річ, коли мається на увазі свобода особистості як рубікон, що його не може переступати державна влада, і зовсім інша — коли мається на увазі свобода як підстава відповідальності за скоєне.

Щоб дати визначення свободи, — зауважує Б. Леоні (B. Leoni), — необхідно насамперед з'ясувати, з якою метою ми це робимо [13, с. 41]. Наша мета — визначити свободу як антропологічну передумову відповідальності у праві, причому результат цього визначення має бути придатним для правозастосовної практики, тобто таким, щоб наявність або відсутність свободи в кожному випадку можна було би встановити приступними для права засобами.

Заповзівшись метою визначити свободу для потреби покладання юридичної відповідальності, маємо бути свідомими однієї вельми важливої речі. Річ у тім, що право бачить дійсність по-інакшому, по-своєму специфічно. Для того, щоб увібгати складну, неоднозначну й суперечливу дійсність у прокрустове ложе своїх гіпотез, право дещо «обтинає» її, робить кострубатою: право намагається подати дійсність так, щоб, установлюючи наявність фактів, передбачених його гіпотезами, можна було відповідати тільки «так» або «ні». Інакше кажучи, право формалізує дійсність. Насправді ж, *у дійсності*, двійкової категоричності так/ні зазвичай не подибуємо, маючи натомість лише цілковиту відносність більше/менше. Найяскравішим, напевне, прикладом такої формалізації є встановлення віку дієздатності для фізичних осіб. Дорослішання — процес складний, амбівалентний і часто дуже тривалий. Точно визначити зламний момент між іще-не-дорослий і вже-дорослий неможливо. Але з погляду права все змінюється *вмить* — з першої секунди наступного дня за днем повноліття людина вважається такою, що вже спроможна усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Кажучи метафорично, замість поступового радіального повороту до

¹ Серед вітчизняних дослідників схожі міркування знаходимо в Д. Бобрової (див.: [9, с. 182–191]). «Правопорушник діє вільно в розумінні свободи вибору і в цьому — юридична підстава правової вини й правової відповідальності», — зазначає дослідниця [9, с. 191]. Серед останніх публікацій на зв'язок вини і свободи звертає увагу А. Шульга у статті «Право і свобода волі особистості» [10].

зрілості право бачить прямий кут, де в одній точці все змінюється враз на 90 градусів.

І навіть тоді, коли право намагається якомога точніше наблизитися до справдешньої дійсності, до її плавних ліній і градієнтних тональних переходів, воно, як монітор, усе одно розбиває плавну лінію на багато маленьких прямокутних-таки пікселів, оскільки означена формалізація — це необхідна умова правової визначеності.

Зважаючи на щойно застережене, питання можна поставити так: яким є формалізоване правом поняття свободи?

У такому контексті свободу слід розуміти як здатність до вибору з-поміж кількох варіантів поведінки. Порушник, отже, може вважатися винуватим лише в тому разі, коли він був вільним обирати з кількох (щонайменше двох) альтернативних варіантів поведінки, принаймні один з яких був правомірним. Математичними термінами це можна подати так: агент дії вважається винуватим, якщо правопорушення було скоєно в ситуації W , коли множина альтернатив $A(W)$ агента дії містила не менше двох елементів (a_n), принаймні один з яких був правомірним (R), тобто

в ситуації W вина має місце, якщо

$$\left\{ \begin{array}{l} A(W) = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}, \text{ де } n \geq 2 \\ \exists a_i \in A(W): R(a) \end{array} \right. \quad (1)$$

Послуговуючись мовою екзистенціальної філософії, можемо сказати, що вина — це страчена можливість правильного вибору. Чим більшою була така можливість, тим більшою є вина. Якщо ж самої можливості не було, то немає й вини. Те, що правопорушник повівся саме так, як повівся — це протиправність; те, що він *міг повестися інакше*, — це вина.

Інакше кажучи, винуватість означає, що особа на момент скоєння порушення знаходилася в ситуації вільного вибору (формула (1)). З огляду на це законірно постають такі запитання: за яких умов може бути констатована ситуація вільного вибору, які її складові?

Ясна річ, ситуація вибору можлива лише в тому разі, коли є кому обирати. Найпершим, отже, складником ситуації вибору є суб'єкт — особа. Утім, із погляду права, не будь-яка особа здатна до свідомого вибору. Себто потрібен не просто *хтось*, а *хтось спроможний свідомо обирати*. Коли говорити по-філософськи, першою умовою ситуації вільного вибору є **автономна воля**, як іманентний суб'єктові «орган обирання». У цивільному праві ця умова постає як вимога дієздатності, у кримінальному — осудності, але і там і там однаково пов'язується зі здатністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Справді, якщо особа на це не здатна, то її вибір не є *свідомим*, не є *вільним*, через що в такому разі й не випадає говорити про «докірність волі дійової особи», що в ній, на слухну думку Б. Антімонова, полягає сутність винуватості. Недієздатні, як видається, не підлягають відповідальності саме тому, що в їхніх діях немає вини. Недієздатні й неосудні не можуть бути винуватими.

Дієздатність юридичних осіб у цивільному праві має, звісно, свою специфіку порівняно з дієздатністю осіб фізичних, проте нікому не спадало на думку заперечувати самого факту наявності дієздатності в юридичних осіб,

хоча *ab definitio* дієдатність і передбачає «усвідомлення». Тож у цілому дієдатність як складник ситуації вільного вибору має універсальний характер: вимога про її наявність стосується однаково і фізичних, і юридичних осіб.

Обирати можна лише тоді, коли є з чого обирати. Тому наступним елементом ситуації вільного вибору є **наявність варіативного ряду**, тобто кількох об'єктивно доступних суб'єктові варіантів поведінки, принаймні один з яких є правомірним. Інакше кажучи, варіативний ряд — це множина альтернатив $\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$, що описує обсяг можливостей дійової особи, зумовлений незалежними від останньої, об'єктивними факторами (фізичними законами, рівнем розвитку науки, діями третіх осіб тощо).

Звідси слідує, що порушник не може вважатися винуватим, якщо правомірний варіант поведінки не був йому об'єктивно доступним. Головне практичне запитання, яке в цьому контексті постає: які обставини виключають правомірний варіант поведінки з доступного суб'єктові варіативного ряду?

У справі № 9/32-07 між Міністерством оборони України, як замовником, та Шосткінським казенним заводом «Імпульс», як виконавцем, було укладено договір на виконання робіт із комплексної утилізації звичайних видів боєприпасів, непридатних для подальшого використання і зберігання. За умовами договору виконавець зобов'язався здійснити утилізацію переданих за номенклатурою боєприпасів (мін) методом розснарядження (розбирання) і передати одержаний брухт чорних і кольорових металів замовникові. Сторони також передбачили штраф за неякісне виконання робіт у розмірі 20 % від вартості робіт. На виконання укладеного договору Шосткінський казенний завод «Імпульс» утилізував міни, споряджені тротилом, методом розбирання, але іншу частину мін, які були споряджені гексогеновою та морською сумішами, утилізував методом підриву. У зв'язку з цим військовий прокурор звернувся до господарського суду в інтересах держави в особі Міноборони України з вимогою стягнути з Шосткінського казенного заводу «Імпульс» штраф за неякісне виконання робіт, посилаючись на те, що завод порушив умову договору стосовно технології утилізації, через що в замовника виникли збитки в розмірі вартості неотриманого металобрухту.

Під час розгляду справи відповідач, заперечуючи наявність своєї вини, посилався на те, що *«на даний час у світі не існує технології промислової утилізації боєприпасів, споряджених сумішними вибуховими речовинами»*. Зокрема, «вибухові речовини, що містять гексоген, мають високу чутливість до механічного впливу, що унеможливує здійснення їх утилізації методом розснарядження з точки зору безпеки праці, захисту життя та здоров'я працівників». Суди всіх трьох інстанцій погодилися з доводами відповідача. У задоволенні позовних вимог було відмовлено. Як вирішив Вищий господарський суд, «завод-виконавець ужив усіх залежних від нього заходів щодо належного виконання свого зобов'язання за договором...». «Виконати роботи з утилізації цих (споряджених сумішними вибуховими речовинами. — Б. К.) боєприпасів методом розбирання *не було можливості*, оскільки такий метод не відповідає вимогам безпеки». Крім того, колегія суддів підкреслила, що «метою робіт за договором було задоволення потреби в безпечній утилізації боєприпасів, що й було виконано заводом» (курсив усюди наш. — Б. К.) [14].

Як бачимо, у цій справі були одразу дві підстави, що виключили правомірний варіант поведінки (належне виконання договору — утилізацію «спірних» мін шляхом розбирання) із об'єктивно доступного відповідачеві варіативного ряду. Перша обставина — небезпечність розбирання таких мін для життя і здоров'я працівників, друга — відсутність безпечної технології їх розбирання. Узагальнено першу обставину можна позначити як *міркування безпеки*, другу — як *рівень розвитку науки й техніки*. Отже, до множини альтернатив $A(W)$, необхідної для ситуації вільного вибору, не входять ті варіанти поведінки, за яких створюється загроза життю та здоров'ю самого порушника або його працівників, а також варіанти, практично нездійсненні з огляду на стан розвитку науки й техніки. Практична нездійсненність у договірному праві охоплюється відомою конструкцією «неможливість виконання». Якщо ж боржник міг виконати договір, але тільки ціною створення загрози життю і здоров'ю своїх працівників — у разі невиконання він не буде вважатися винуватим, оскільки ризикувати життям заради майна — нерозумно.

Іншою обставиною, що може виключати правомірний варіант поведінки з множини доступних суб'єктові альтернатив, є *непереборна сила* (ст. 617 ЦК). Якщо, приміром, автомобіль відповідача селевим потоком знесло в бік маєтку потерпілого, внаслідок чого було пошкоджено розташовані там господарські споруди, то, ясна річ, вини відповідача в такому разі немає, оскільки той не мав змоги обрати правомірний варіант «не з'їжджати з траси» — його виключила дія нездоланної зовнішньої обставини¹.

Без чого іще, окрім самого суб'єкта й наявності варіативного ряду, неможливо констатувати існування ситуації вільного вибору?

Уявімо таку гіпотетичну ситуацію. Учасникові експерименту пропонується на його вибір натиснути будь-яку з трьох кнопок. Однак при цьому йому не повідомляють, що натисканням першої він ліквідує свій депозитний рахунок у банку, натиснувши другу — подарує належні йому акції невідомій особі, а натискання третьої кнопки удвічі збільшить позитивний баланс його кредитної картки. Чи є такий вибір вільним? Звісно, що ні, оскільки для вільного вибору необхідно *знати, поміж чим обираєш*. Обирання ж kota в мішку не є ситуацією вільного вибору. Як зазначав щодо цього Ф. Хайек (F. Hayek), «як правило, ті обставини, котрі знаходяться поза межами поля зору індивіда, не мають бути підставою для застосування до нього примусу» (цит. за: [13, с. 90]). Тобто ситуація вільного вибору як необхідної умови вимагає наявності знань про фактичні та юридичні наслідки кожного з елементів варіативного ряду. Тому особа є невинуватою, якщо вона не могла знати: а) до якого наслідку призведе її вчинок або б) що її дії є протиправними. Стосовно знання особою юридичних наслідків скоюваного усе просто — тут спрацьовує вже згадувана юридична формалізація дійсності: презюмується, що всі і кожен знають закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян та належним чином опубліковані (див. ст. 57 Конституції України).

Складніше з'ясувати, чи могла особа знати наперед (передбачати) фактичні наслідки обраного нею варіанта поведінки. У зв'язку з цим у цивілістиці говорять про проблему передбачуваності (*foreseeability*) шкоди. Особа має відповідати лише за ті наслідки своїх учинків, які вона могла передбачати. Момент

---

¹ Докладно про непереборну силу див.: [15, с. 75–98; 16, с. 107–154; 17].

передбачення, як зазначає Л. Баранова, є головним критерієм розмежування вини (у формі необережності) і правового випадку [15, с. 65]. Якщо внаслідок діяння однієї особи іншій було заподіяно шкоду, настання якої не можна було розумно передбачати, така шкода вважається завданою внаслідок випадку¹. Цей принцип та й загалом вимога обізнаності як *sine qua non* вільного вибору впливає з фундаментальної ідеї *визначеності* права.

Поряд з тим у концепції передбачуваності проявляє себе ще й інша вкрай важлива сутнісна якість права. Так, вирішуючи питання про передбачуваність, суд з'ясовує не те, *що* дійсно передбачав конкретний відповідач, а що він повинен був передбачати як добросовісний контрагент і учасник ринку чи просто як розумна й обачлива людина. Тобто застосовується об'єктивний критерій, заснований на уявленні про те, чого слід розумно очікувати від *будь-кого* в аналогічній ситуації. Підкреслимо: не конкретний відповідач, а *будь-хто* за таких же обставин. Така заміна — не випадкове пристосування, а ще одна з еманцій самої сутності права. «Особистий займенник, що відповідає *vis-a-vis* права, — не «ти», а «будь-хто». «Займенник “будь-хто”, — пише П. Рікьор (Paul Ricoeur), — не просто граматична позначка, а філософська структура, за природою правова... Отож, суб'єкт права — будь-хто. Я є будь-хто стосовно всіх. Ми входимо в юридичний простір, коли розглядаємо себе як “будь-кого” з усіх решти “будь-кого”» [18, с. 30].

Утім самого лишень поняття свободи рішуче замало для того, аби визначити, що є вина у приватному праві. Уявімо таку уможливлену ситуацію, у якій, скажімо, для того, аби не завдати шкоди майну ближнього, я маю ризикнути своїм життям (згадаймо справу про утилізацію мін), або витратити суму далеко більшу, аніж передбачувані збитки ближнього. Хоча загалом такі дії й підвладні мені (я вільний ризикнути життям чи витратити неспіврозмірну суму на застережні заходи), але з погляду ближнього очікувати їх нерозумно, а з погляду права — вимагати їх несправедливо. Інакше кажучи, є заходи, які можна віднести до залежних від особи, але очікувати, що вона до них вдасться було би вкрай нерозумно.

З огляду на це поняття вини, сформульоване нами раніше, слід доповнити критерієм розумності. Отож, вина — це свобода, використання якої було розумним очікувати від особи.

Повертаючись до розгорнутого визначення вини, маємо, отже, скоригувати його таким чином. Вина — це констатована *ex post facto* свобода, використання якої було розумним очікувати від особи. Порушник, отже, може вважатися винуватим лише в тому разі, коли він був вільним обирати з кількох (щонайменше двох) альтернативних варіантів поведінки, принаймні один з яких був правомірним, і очікувати якого було розумним. Математичними термінами це можна подати так: агент дії вважається винуватим, якщо правопорушення було скоєно в ситуації W , коли множина альтернатив $A(W)$ агента дії містила не менше двох елементів (a_n) , принаймні один з яких був правомірним (R) і очікувати якого було розумним (S) , тобто

¹ Докладніше про випадок див.: [15, с. 57–74; 16, с. 67–105].

в ситуації W вина має місце, якщо

$$\begin{cases} A(W) = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}, \text{ де } n \geq 2 \\ \exists a_i \in A(W) : R(a) \wedge S(a) \end{cases} \quad (2)$$

Особа, отже, є винуватою, якщо на момент скоєння правопорушення:

а) вона усвідомлювала значення своїх дій та могла керувати ними, тобто була дієздатною;

б) правомірний варіант поведінки був об'єктивно доступним і розумно очікуваним;

в) не було обставин, які б виключали дію презумпції знання закону;

г) будь-яка розумна людина за аналогічних обставин могла б передбачити настання тієї шкоди, яка виникла.

Тож, на підставі вищенаведеного можемо висувати, що вина — це юридичне поняття, яким констатується, що протиправне діяння було скоєне в ситуації вільного вибору, за якої правомірний варіант поведінки був розумно очікуваним. Складниками такої ситуації є: 1) дієздатність особи; 2) об'єктивна доступність і розумна очікуваність правомірного варіанта поведінки; 3) *знання* особою правової кваліфікації скоєного — яке презюмується, і *передбачення* нею наслідків скоєного — що встановлюється за об'єктивним критерієм.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Tunc A.* The Proper Place of Fault in a Modern Law of Tort / A. Tunc // International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. 11: Torts. — Brill : Martinus Nijhoff Publishers, 1983 — P. 63–86.
2. *Canaris C.-W.* Die Einstandspflicht des & Gattungsschuldners und die Übernahme eines Beschaffungsrisikos nach § 276 BGB / Claus-Wilhelm Canaris // Norm und Wirkung / E. Bucher, C.-W. Canaris, H. Honsell T. Koller (eds.). — Bern und München: Stämpfli und C.H. Beck, 2005. — S. 179–254.
3. *Гегель Г. В. Ф.* Философская пропедевтика : пер. с нем. / Г. В. Ф. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. ; [сост., общ. ред. А. В. Гулыги]. — М. : Мысль, 1971. — Т. 2. — С. 7–209.
4. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву / Олимпиад Соломонович Иоффе. — Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1955. — 310 с.
5. *Матвеев Г. К.* Основания гражданско-правовой ответственности / Геннадий Константинович Матвеев. — М. : Юрид. лит., 1970. — 312 с.
6. *Кожевников С. Н.* Правовое поведение и правонарушения: сущность и содержание : учеб.-метод. пособие / С. Н. Кожевников. — Н. Новгород, 2001. — 72 с.
7. *Декарт Р.* Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Рене Декарт // Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/dekar01/index.htm>
8. *Larenz K.* Lehrbuch des Schuldrechts / Karl Larenz. — Erster Band: Allgemeiner Teil. — München : C. H. Beck, 1987. — 605 s.
9. *Боброва Д. В.* Проблемы деликтной ответственности в советском гражданском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Д. В. Боброва. — Киев, 1988. — 453 с.
10. *Шульга А. М.* Право і свобода волі особистості / А. М. Шульга // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». — 2011. — Вип. № 10. — С. 29–33.

11. *Монтескье Ш. Л.* О духе законов : пер. с фр. / Ш. Л. Монтескье // Избранные произведения ; [ред. И. Щербина]. — М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. — С. 159–733.
12. *Cranston M.* Freedom / Maurice Cranston. — London : Longmans, Green & Co., 1953. — 177 p.
13. *Леони Б.* Свобода и закон / Бруно Леони ; [пер. с англ. В. Кошкина] ; под ред. А. Куряева. — М. : ИРИСЭН, 2008. — 308 с.
14. *Постанова* ВГС України від 30.08.2007 р. у справі № 9/32-07 // Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/982396>
15. *Баранова Л. Н.* Обстоятельства, освобождающие от ответственности в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Людмила Николаевна Баранова. — Харьков, 1998. — 161 с.
16. *Пирвиц Э. Э.* Значение вины, случая и непреодолимой силы в гражданском правѣ / Э. Э. Пирвиц. — СПб. : Типографія Правительствующаго Сената, 1895. — 154 с.
17. *Примак В.* Ознаки непереборної сили у відносинах цивільно-правової відповідальності / Володимир Примак // Юрид. Україна. — 2008. — № 6. — С. 60–67.
18. *Рикер П.* Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права / Поль Рикер // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С. 27–36.

Карнаух Б. П. Вина як антропологічна умова приватноправової відповідальності

Анотація. Представлено філософську рефлексію поняття вини у приватному праві. Наголошується, що при з'ясуванні сутності вини слід виходити з того, що ідея винної відповідальності необхідно вкорінена в самій сутності права, норми якого актуальні лише для вільної особистості. Свобода і право співвідносяться як умова й зумовлене. Тому право ставить людині за вину тільки ті порушення, які вона скоїла вільно, маючи вибір і проявивши в ньому власну свободу. Тож, вина є умовою правової відповідальності тому, що свобода є умовою права. Установлюючи наявність вини, суд з'ясовує, чи була особа вільною у своєму вчинку, чи був цей вчинок проявом її свободи.

На підставі зазначеного формулюється визначення, за яким вина — це юридичне поняття, змістом которого є констатація того, що протиправне діяння було скоєно в ситуації вільного вибору, за якої правомірний варіант поведінки був об'єктивно доступним і розумно очікуваним.

Ключові слова: антропологія права, правопорушення, відповідальність, вина, свобода, ситуація вільного вибору.

Карнаух Б. П. Вина как антропологическое условие частноправовой ответственности

Аннотация. Представлена философская рефлексия понятия вины в частном праве. Обосновывается, что при выяснении сущности вины следует исходить из того, что идея виновной ответственности является необходимым следствием самой сущности права, нормы которого актуальны только для свободной личности. Свобода и право соотносятся как условие и обусловленное. Поэтому право вменяет человеку в вину лишь те нарушения, которые он совершил свободно, имея выбор и проявив в этом выборе свою автономию. Следовательно, вина является условием правовой ответственности именно потому, что свобода является условием права. Устанавливая наличие вины, суд выясняет, было ли лицо свободным в своем поступке, был ли этот поступок проявлением свободы лица.

На основании указанного формулируется определение, согласно которому вина — это юридическое понятие, содержанием которого является констатация

того, что противоправное деяние было совершено в ситуации свободного выбора, при которой правомерный вариант поведения был объективно доступным и разумно ожидаемым.

Ключевые слова: антропология права, правонарушение, ответственность, вина, свобода, ситуация свободного выбора.

Karnaikh B. Fault as Anthropological Precondition for Liability in Private Law

Summary. The article presents a philosophic reflection on the concept of fault in private law. It is emphasized that while seeking for the substance of fault, one should bear in mind that the idea of fault liability is an indispensable implication of the very substance of law. Thus provisions of law are actual only for a free person. Freedom and the law are like a condition and the conditioned effect. That is why the law imputes a fault on a person only for those offences that were freely committed i.e. given that a person had a choice and exercised her autonomy of will. Hence fault constitutes a precondition of legal liability because freedom constitutes a precondition of law. While ruling on the matter of fault court indeed ascertains if an offender was free in his commitment or not and if that commitment was an exhibition of personal autonomy.

On that ground the author proposes to define fault as a juridical concept, the content of which consists in stating that the wrongful act was committed in situation of free choice, wherein the rightful variant of behavior was available and reasonably expected.

Key words: legal anthropology, offence, liability, fault, freedom, situation of free choice.